

6. Cím: GÓLYA VAGYOK ÉS KIFOGTAM...

Segédeszközök: tó makettje betűkkel

Menet:

A tanulók egymás után jönnek a tóhoz, betűket halásznak ki, pl. „k” és a következő szöveget mondják:

a) „Gólya vagyok, és kifogtam egy kacsát.”

b) „Gólya vagyok, pókot keresek, de tollat, medvét fogtam ki” (t, m).

IRODALOM

1. Ďurič, L.–Grác, J.–Štefanovič, J. 1991: Pedagogická psychológia. Bratislava:Jaspis.
2. Fáyné Dombi A. 2001: Tanítási mesterség és művészet. In. Iskolafejlesztés és pedagógus (tovább)képzés. Budapest-Pécs, TKSZ-PTE.
3. Hlavsa, J. 1981: Psychologické problémy výchovy k tvorivosti. Praha:SPN.
4. Kurincová, V. – Seidler, P. 1993: Vybrané kapitoly z didaktiky začiatočného čítania písania. Nitra : PF VŠPg.
5. Lokšová, I.–Lokša, J. 1996: Cez relaxáciu k tvorivosti v škole. Prešov:ManaCon.
6. Pokrivčáková, S. 2005: Niekoľko poznámok k jazykovému vzdelávaniu príslušníkov národnostných menšín. In: Perspektívy rozvoja vzdelávania a kultúry národnostných menšín. Nitra:UKF, o. 219-226.
7. Tóthová, M. 2004/2005: Program rozvoja tvorivosti v slovenskom jazyku v I. ročníku ZŠ. In: Naša škola. 2004/2005, VIII. évf., 7. sz, o. 16-21.
8. Tóthová, M. 2005: Tvorivosť a jej rozvoj v podmienkach výchovno-vzdelávacieho procesu. In. Petlák, E. a kol. Kapitoly zo súčasnej didaktiky. Bratislava:IRIS, s. 101-117.
9. Tóthová, M. 2003: Program rozvoja tvorivosti a jeho využitie v I. ročníku ZŠ. Dizertačná práca. Nitra:PF UKF.
10. Zelina, M. 1996: Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa. Bratislava:Iris.
11. Zelina, M. – Buganová, Z. 1983: Rozvoj tvorivého myslenia žiakov na hodinách slovenského jazyka. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa. 18. évf., 3. szám, 233-257 o.
12. Zelina, M.–Jaššová, E. 1984: Tvorivosť – piata dimenzia. Bratislava : Smena.
13. Zelina, M.–Zelinová, M. 1990: Rozvoj tvorivosti detí a mládeže. Bratislava:SPN.

IMRE RUBENNÉ DR.

főiskolai docens

Nyíregyházi Főiskola, Tanítóképző Intézet

Nyíregyháza

Szlang nyelvi elemek a Csibe nyelvhasználatában (Móricz Zsigmond: Csibe-novellák)

Móricz Zsigmond a Csibe-novellák megírásához 1936 októberében kezdett. Szándékáról ő maga így ír a Kardosné Magoss Olgának címzett 1936. október 26-ai levelében: „Most nekem vasárnapra egy kedves, derült és optimista novellát kell írnom” (Csanak 1963: 225). A novella a Pesti Napló okt. 31-i számában jelent meg. Az első novellát követte a többi, amelyek

közül tizenöt novellát a Pesti Napló közölt 1936 őszétől 1937 nyaráig. Két novella a Pester Lloydban jelent meg, egy („Csibe csipog”) a Szép Szóban. A „Pesti kislány falun” című novellát a leghosszabb „kisregény” alcímmel közölte Az Est 1937-i Hármaskönyvében. A „Csibe színházban volt” és a „Cigánybál” című novellák kéziratban maradtak meg.

A mű együtt csak Móricz Zsigmond halála után, 1948-ban jelent meg az Athenaeum gondozásában. A kiadónak a kötet végén található jegyzetében azt olvashatjuk, hogy maga Móricz Zsigmond is önálló kötetnek szánta ezt a novellasorozatot. Ezt a tényt erősíti az író hagyatékában talált lista, amelyben megjelölte a novellák sorrendjét is.

Korábbi írásomban azt vizsgáltam, hogy milyen népnyelvi sajátosságok figyelhetők meg Csibe nyelvében (Imre Rubenné: A népnyelv elemei Csibe nyelvhasználatában, Módszertani Közlemények, 2005. 3: 109–114). Jelen tanulmányomban azt elemzem, hogy a nagyvárosi környezet hatása nyelviileg hogyan jelenik meg a szereplő beszédében. Elemzésemben az 1948-as Athenaeum Kiadó gondozásában megjelent kötet szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom.

A vidéken nevelkedett lány a fővárosba kerülve Székér Fábján gyári munkás családjának körében éli az életét. A történetek nagy része Lágymányos külső területén a Rodostó u. 77. sz. alatti házban vagy annak közelében játszódik. A külvárosi lumpenizálódott munkáskörnyezet döntően befolyásolja a fiatal lány nyelvhasználatát.

Csibe szűkös anyagi körülmények között él, s mivel szakmája nincs, cselédkedésből, alkalmi munkákból, legtöbbször takarításból tartja el magát. A fenti tényezők – származás, környezet, életmód és foglalkozás – erősen érzékeltetik hatásukat a fiatal lány nyelvezetében. Szleng nyelvi elemek, illetve bizalmas, közönséges, durva hangulatú szavak figyelhetők meg nyelvhasználatában.

Az első ilyen szituáció, Csibének az idegen úri fiatalemberrel való megismerkedése a Vak Macska vendéglőben, ahova az frakkban egy másik előkelő helyről érkezett („A Vak Macska belső ügye” című novella). A fiatalember nevének közlését az író nem tartja fontosnak, sokkal inkább a felsőbb társadalmi rétegbe való tartozását: „A fiatalember egészen idegen volt, első pillantásra látszott, hogy nem tartozik ebbe a világba” (14). Csibe a vacsora után a mama parancsára a vendéglőben marad, hogy megismerkedjen valakivel, aki segít rendezni a számlát. A fiatal lánynak a prostituált szerepe jut, amit azonban rosszul alakít: „Egyszerűen félelem volt a szemében s a magatartásában” (15). A fiatalember a lányt első megszólalása alapján vidékinek gondolja: „Valahonnan vidékről szakadt ide? Hogy olyan közvetlen és édes a hangja: »az anyja szemit«. A falu kirepített egy kis madarat, s ez most a tél kezdetén fészket keres?” (16). Meg is kérdezi a lányt, de az letagadja, pestinek vallja magát. A fiatalember szeretné kideríteni, ki is a fiatal lány valójában. Gondolatban „külvárosi kocsmatündér”-nek, „kis durcás”-nak és „csudaleány”-nak nevezi. Csibe műveletlen nyelvi megnyilatkozásaiból arra gyanakszik, hogy „jasszlány”. Ezt erősíti például az, hogy a lány által az arany megnevezésére használt tolvajnyelvi szót *fuchs* (16) nem ismeri fel. Csibe meglepődik azon, hogy a fiatalember nem ismeri a szó jelentését. Nyomban vissza is kérdezi: „*Nem tud magyarul?*” (16). Csibe szókincsébe annyira beivódott ennek a szónak a használata, hogy nincs is tisztában a szó tolvajnyelvi eredetével. A németes írású *fuchs* az Új magyar tájszótárban *fuksz* alakban szerepel a *pej* lószín nevéként (vö. ÚMTsz II.1998: 532). Halász Előd Német–magyar szótárában a *Fuchs* a sárga ló megnevezéseként is szerepel, s az „er hat viele Füchse” tréfás kifejezést ’sok aranya van’ jelentésben említi (vö. Halász 1970: 748). Bizonyára ezen a csatornán került be a pesti argóba.

A fiatalember sehogyan sem tudja összeegyeztetni a lány pesti származását a népies megszólalásával: „*Nem szoktam én olyat... Csíp, az anyja szemit*” (17); „*Egyszer megszíjtam a cigarettát, fúj*” (uo.). A férfi magában így elmélkedik: „*A szaga is falura emlékeztet*” (16); „*Hogy lehet, hogy egy pesti lány ennyire otthoni, falusi ízű?*” (17). A férfi faggatózó kérdésére Csibe egyre inkább zavarba jön, s hazudozni kezd. Amikor a fiatalember megkérdejelezi Csibe iskolai végzettségét: „*Tudod, hová jártál te?*”, a lány ismét illetlen szóval válaszol: „*A busba*” (20). Csibe a mama elnyűtt, kopott kabátját „*rongy lóde*ng”-nak (22) nevezi. Szívesen idézi a mama durva szavait is: „*Mondja a mama, hol van olyan soká az a disznó*” (20).

Csibe és a fiatalember között a szituációból adódóan bizalmas társalgás folyik. A férfi a beszélgetés elején tisztelettudóan viselkedik, Csibe megszólításakor a *maga* névmást használja: „*Maga vidéki?*” (16); „*Maga meg van fagyva?*” (18); „*Maga járt iskolába?*” (uo.); „*Maga ilyen művelt lány?*” (uo.). Mindaddig magázza a lányt, amíg hazugságon nem éri. Akkor hirtelen tegezni kezdi, ezzel is érzékeltetve a lekicsinylését: „*Ne beszélj, te kis hazug. Szemtelen kis hazug. Kis hazug majom*” (19). Ettől kezdve egyoldalú tegezés jellemzi párbeszédüket. A férfi ironikus kérdései a lány lenézésére utalnak: „*Tudod hová jártál te?... Dedóba*” (20). A férfi tudatában felvillan egy szexuális kaland lehetősége, de egy kis félelem is az esetleges nemi betegségtől: „*Hát ritkán mégis kimaradsz?*” (uo.); „*Hányszor voltál már? – Hol? – Hotelban, férfinél, gyalázatos*” (21); „*Mondd, nem vagy beteg?*” (uo.). Csibe végig a távolságtartó magázást választja, bár nem ellenszenves neki az idegen férfi: „*Ha maga jobban szereti?*” (15); „*Maga is itt ül?*” (uo.); „*Maga pincér?*” (19); „*Mit hazudtam én magának?*” (uo.).

A következő beszédhelyzet Csibének a mama egyik ágylakójával folytatott veszeke-dése („*Ágylakók*” című novella). Az idegen férfi munkásnak adja ki magát, de Csibe a külseje alapján csavargónak nézi. Ezt a megérzést hangosan is kifejti a mamának: „*Nézzé mama, lesír róla a csavargóság*” (28). Az író elhanyagolt külsejű embernek ábrázolja az ágylakót: „*koszos volt és sovány és csupa sár*” (23). Csibét rettenetesen zavarja, hogy a mama az ő ágyát adta ki az idegen férfinak, ezért ki akarja deríteni, ki is ő valójában. A férfi sokkal erősebb nála, ezt az írói narráció is megerősíti: „*olyan volt, mint egy nagy kuvasz, aki a kiskörmével el tud banni egy ilyen kis macskával, mint ő*” (25). Csibe azonban nem ijed meg tőle, elszántan faggatni kezdi. Ironikus kérdéseiben, szándékosan sértő megjegyzéseiben szleng szavak jelennek meg: „*Nem zsebes maga?*” (26). A *zsebes* szó a 'zsebtolvaj' megnevezésére szolgál. Az 'eltávozik' kifejezésre a *me*glóg ige szerepel a szókincsében: „*maga holnap úgyis meglóg*” (28). A mama közbevetett kérdésére: „*Mért nem vacsorázol?*”, szólással válaszol: „*Mert nem akarom, hogy vastagon fogjon a ceruza*” (26). Csibe nem szeretné, ha a mama borsos árat számolna fel a vacsoráért.

Csibe azért beszél lekezelő módon az idegennel, mert tisztességtelen embernek, a társadalmi ranglétrán magánál alacsonyabbnak tartja. Ezt hangosan is megjegyzi: „*Tudom én, kivel beszélek*” (26); „*Dehogy sértem! Hozzá van ő ahhoz szokva*” (28). Csibe kérdéseiben nyílt gúny érződik: „*Akkor miből ivott?*” (26); „*Maga érettségizett? Ki volt az az Attila?*” (uo.); „*A maga őse?*” (uo.); „*Szokott kártározni?*” (27); „*Olyan sok pénze van? Hát a nagykabátja hol maradt?*” (uo.). A fiatal lány a szidástól sem retten vissza: „*Nekem ne adja az ártatlant! Harminckét éves ember. Szégyellje magát! Iszik és dorbézol. Nincs magának anyja? Nincs magának lelke?*” (29).

Csibe a dialógusban végig magázza a férfit, ezzel is érzékeltetve a közöttük lévő távolságot. A mondataiban szereplő *maga* névmások a beszélgetőpartner távolságtartó lekezelésére utalnak. Az idegen férfi Csibe sértegetései ellenére tisztelettudóan viselkedik. Némi hazudozás után bevallja az igazat: „*Én egy sorsüldözött vagyok*” (27); „*Én egy harminckét éves ember*

vagyok és semmire sem vittem az életben...” (28); „*Pedig nincs az Istennek az az ostora, amit én meg ne érdemelnék...*” (uo.). Csibe megszólításakor minden esetben a kisasszony megszólításformát alkalmazza: „*Én kiasszony, a Bemberger gyárban dolgozom*” (25); „*Igen, kisasszony*” (uo.); „*Nézze, kisasszony, én iskolázott ember vagyok*” (26). Csibét a szállásadónő lányának véli, s megdöbben, amikor megtudja, hogy ő is csak egy lakó.

Csibe a „Rózi és Rózi” című novellában az Újpesten lakó Rózsival, Csibe szállásadó-nőjének rokonával beszélget. A két lány baráti kapcsolata bizalmas társalgást eredményez. Az újpesti lány ruhát szeretne magának vásárolni, és Csibe felajánlja a segítségét. Csibe barátnője megszólításakor vagy a keresztnévének becézett alakját „*Rózsikám*”, vagy a túlságosan bizalmas „*kis pofám*” kifejezést alkalmazza, az utóbbit egyáltalán nem sértő szándékkal: „*Jaj, megelőztél kis pofám...*” (32). A lány a jövődöbelije iránt a következőképpen érdeklődik: „*gratulálok, remélem, nem egy ócska fiúhoz*” (uo.). Az ócska szó az illető személy hitványságára utal. A kiszemelt ruha megvételéhez szükséges pénz összegyűjtésének megnevezésére is a bizalmasabb formát használja: „*mihelyt annyi pénzt össze tudok hozni*” (34). A sapkaellenzőt vulgárisan „*simléder*”-nek hívja: „*Ez a Vak Macska, nézd milyen helyes simléder van a szeme felett*” (34). A 'lerészegedés' kifejezésére az ÉrtSz. szerint „bizalmas stílusminősítésű” *berúgott* szót használja: „*a papa úgy berúgott, hogy nem bírta hazamenni*” (34). A faragatlan embert „*tróger*”-nak nevezi: „*úgy falhoz taszította, hogy csakúgy bukfcenezett a szemtelen tróger*” (34). Az említett német jövevényszó jelentéséről Sebestyén Árpád a következőket írja: „*első jelentése ma is 'szállítómunkás', de már tapad hozzá ez is: »faragatlan, durva, otromba férfi«.* Feltehető, hogy már a németben is a legnehezebb munkát végzők, a legkevésbé iskolázott társadalmi réteghez tartozók nyelvét jellemezte a durvaság” (Sebestyén 1984/1990: 69). A megbízhatatlan, szélhámos ember megnevezésére Csibe szóhasználatában az ugyancsak német eredetű, bizalmas stílusminősítésű *link* szó szerepel: „*A házban is volt egy ilyen link alak*” (37). A 'kézre kerül, elfogja' helyett a *horogra kerül* szerkezetet használja: „*Az ilyen felvágósak leghamarabb horogra kerülnek*” (37).

A vendég Rózi nyelvén mindössze egyetlen szleng kifejezés szerepel: meglógott a pali = 'elszökött a fiú'.

A „Csibe csipog” című novellában a kérőjével, Tóth Janival kapcsolatos esetet meséli el Csibe. A fiatalember halálosan szerelmes a lányba, aki viszont egyáltalán nem kedveli őt. Tóth János szolga, – talán eljáró – a Kereskedelmi Bankban. Csibe szerint „*nem valami nagy állás, inkább szolgai, de végleges, nyugdíjképes*” (57). A fiatal lány sohasem szólítja a nevén a fiút: vagy elkerüli a megszólítást, vagy a *maga* névmást használja: „*Mert maga beteg*”; „*Ha magának tetszik, mondja meg*” (59). Említónévként a „*gyomorjani*” szót használja a fiú szájából kiáradó szag miatt: „*jön a gyomorjani*” (58); „*Én csak gyomorjaninak hívtam*” (64). A beszélgetés során egyszer nyíltan is a fiú szemébe mondja: „*én nem leszek egy gyomorjani felesége*” (63).

Csibe a történet elmesélésekor a bizalmas, közvetlen hangú társalgásra jellemző kifejezéseket használja: *kibabráltak velem; utánam vetette magát; molesztál; szeretett volna megkaparintani; mindenfelé rángattak*. Beszédének igénytelenségét tanúsítják a mondataiban szereplő vulgáris, durva kifejezések: „*abban volt az öröme, hogyha szekírozhatta a cselédeket*” (58); „*Olyan bűdös, mint a klozet*” (62); „*a sajtot is olyan bűdösen szeretik, mint a véccé*” (63); „*hözám ne közeledjen, mert kirókázom a likórt is*” (uo.); „*mindnek olyan szája volt pirossal, mint-ha havivérzése lett volna*” (uo.).

Csibének a legközvetlenebb kapcsolata Szekér Fábjánéval, a szállásadó-nőjével van. Az írói közlésből megtudjuk, hogy Szekérné „*mamá*”-nak hívja magát Csibével annak ellenére,

hogy semmilyen rokoni kapcsolat sincs közöttük (vö. 14). Csibe tisztelettudóan be is tartja ezt a megszólításformát: „Hagyjon *mama*, örülök, hogy ma nincs munkám” (31); „Nézz *mama*, milyen menyasszony...” (33). Egy esetben a még kedvesebb *édesanyám* megszólítást alkalmazza, így csitítva szállásadónőjét: „Én nem mondtam, hogy *édesanyám* vette el, én csak kérdezem, hogy *édesanyám*, hova lehetett az én pengöm” (119). Az írói közlés megerősíti a lány tudatosságát: „és így mondta neki a legszebben, hogy *édesanyám*, pedig mi köze neki a lakáskiadóhoz, aki se inge, se gallérja, de nem akart veszedelmet” (uo.). Az író eufemisztikusán elkerüli a szólásbeli *gatyája* szót.

Csibe mindig szókimondó, sohasem hátrál meg a *mama* előtt. Erre kitűnő példa a „Gyereknevelés” című novellában szereplő jelenet, amikor Szekérné brutálisan bántalmazza gyermekét. Csibe nem ért egyet a *mama* kegyetlen nevelési módszerével, s ezt a maga nyers modorában meg is fogalmazza: „*Elment magának az esze?*” (41); „*Maga nincs észnél, hogy ilyeneket kíván ettől a soványságtól?*” (43). Csibe szemtől szembe mindig korholja a *mamát*, távollétében azonban csak jót mond róla: „*Nem szabad a mamáról rosszat gondolni, kisfiam, örülj, hogy van és gondoskodik rólad*” (43).

A „Féltékenység” című novellában a rosszkedvű, morózus *mamához* a következő kérdést intézi: „*Minek néz úgy, mint egy gesztenyesütőné?*” (112). A mondatban a népies szóhasználat pesties kifejezésmóddal keveredik.

Egy másik alkalommal a „Vendégek” című novellában kívülről szemléli a *mama* viselkedését, aki a vendégségbe érkező lakatosoknak a legbizalmasabb családi dolgokról is beszámol. Gondolatban teljesen elítéli a *mama* kitárulkozását: „Hát Csibének a haja szála is az égnek állott, hogy a *mama* nem szégyelli, s elkezdte az urát *simfelni*” (123). Az MTsz. a *simföli* szót tokaji tájszóként közli 'leszól, gyaláz' jelentéssel. A szleng szavak Csibe gondolati szövegébe is beszivárognak. Csibe tisztelettudó viselkedését az adott jelenetben az írói narráció is alátámasztja: „Csibe csak ült, s mint jó kislányhoz illik, szorgalmasan hallgatta a beszédet, de nagyon méltatlankodott magában, hogy a *mama* így *kitálal* mindent, ami a *begyében* van” (124).

Csibe elköltöztetésével teljesen megváltozik a kettőjük közötti kapcsolat. A lány kiszolgáltatott, alárendelt helyzete megszűnik. Ez leginkább a *mama* nyelvhasználatának megváltozásában, a tegezésből a magázásra való áttérésben érzékelhető. A gyerekek sem merik már Csibének szólítani, helyette a beszélgetés elején a *Rózi néni*, majd később a *Csibe néni* megszólítást alkalmazzák. A tegezés helyett ők is tisztelettudóan magázzák: „*Minek ment el Csibe néni?*” (155). Csibe most elsősorban külső szemlélőként figyel a régi otthonát és az ott lakó emberek viselkedését, s arra a következtetésre jut, hogy „itt minden a régiben van” (uo.). A *mama* durva hangoskodása már távolinak tűnik Csibének, gondolatban így elmélkedik: „Mi történt, úgy elidegenedett ő ettől a világtól? Csak sajnálta ezeket, mint a betegeket?” (158).

A „Hurcolkodás” című novellában a Szekér családdal a szomszéd éjszakai költözködését figyelve Csibe magában azt gondolja: „Aha, ez egy jó *éca*” (130). A szó a bizalmas városi (főként budapesti) nyelvnek az argóból átkerült, ma már elavulóban lévő szava, amelynek jelentése 'ötlet, gondolat, eszme' (vö. NyKk. I. 1983: 455). Majd a papához intézett szavaiban szintén szleng szót alkalmaz: „Azért, tudja papa, még *ellőgni* se lehet pénz nélkül” (uo.).

Összefoglalva: A Csibe nyelvhasználatában felbukkanó szleng nyelvi elemek nem nagy számúak, csak színezik a szereplő beszédét. Alapjában véve kevés a kifejezetten tolvajnyelvi szó. Csak azokban az esetekben használja a szleng szavait, amikor a beszédészituáció és a beszélgetőpartner személye ezt lehetővé teszi, illetve megkívánja. A szleng szavak Csibe nyelvében való megjelenését elsősorban a környezeti hatások determinálják. A Szekér

családban töltött évek, a család és környezetének nyelvhasználata bár riasztja a fiatal lányt, mégis hat rá. Beszédében gyakori a bizalmas, közönséges, durva hangulatú szó és megfogalmazás. Sok szó, kifejezés nyelvjárási háttérű, onnan került be Csibe nyelvébe. A nyelvi és szociális környezet megváltozása, (az iskolai tanulmányok megkezdése) után Csibe nyelvhasználata gyökeresen átalakul, ezért érezzük az utolsó novellákban, hogy a szleng háttérbe szorul, és szókincese köznyelvisre változik. Ez egyben az iskolázás, környezet nyelvi hatását is bizonyítja.

IRODALOM

Csanak Dóra 1963 = *Móricz Zsigmond levelei I-II.* Akadémiai Kiadó, Bp.

ÉrtSz. A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. 1959–1962. = Főszerkesztő: Bárczi Géza és Országh László. Akadémiai Kiadó, Bp.

Halász Előd 1970 = *Német–magyar szótár I.* Akadémiai Kiadó, Bp.

Imre Rubenné 2005 = *A népnyelv elemei Csibe nyelvhasználatában.* Módszertani Közlemények 3: 109–114.

Móricz Zsigmond 1948 = *Csibe.* Athenaeum Kiadó, Bp.

Nyelvművelő Kézikönyv I–II. 1983. 1985. = Főszerkesztő: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp.

Sebestyén Árpád 1990 = *A katonai nyelv a nyelvrétegek sorában.* In: Grétsy László (szerk.): *Nyelvvédelem – honvédelem. Tanulmányok a katonák nyelvéről.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 25–39.

Új magyar tájszótár I–III. 1979–1992 = Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Bp.

